

دیوان اوحدی (فارسی) حضرت خواجہ غلام فخر الدین فخر جہاں داسرائیکی ترجمہ۔ سرائیکی دانشوراں کیلئے تحقیق دے کئی سوال

اجمل مہاراجن اکبر*

Abstract:

There is a long tradition of Sufi orders and Sufi poetry in the Indo-Pak subcontinent, which survives till date. The Sufi teachings started to spread in Punjab in the 5th century of Islamic calendar. A large number of Sufis saints came to this area and chose to settle here for good. One of the prominent Sufi saints, Khawaja Mueenuddin Chishty Ajmeri (a.r.) made Ajmer the centre of Chishtia Sufism from where it was taken to the other areas of the sub-continent, including the southern Punjab during the course of centuries. It is interesting to note that some of the prominent Sufis of Chishtia order were greatly interested in music and poetry, such as Baba Freed Ganj-e-Shakar and Hazrat Amir Khusrau. In the later generation of this Sufi order Khwaja Ghulam Fareed distinguished himself as a great spiritual being and as a great Siraiki poet. His elder brother and spiritual teacher Khawaja Fakhruddin Auhadi was also a poet of certain merit. He wrote in Persian and had a Diwan of his Persian poetry collected in his life time. This Diwan has already been published. I have discovered a manuscript of versified Siraiki translation of this Diwan of Auhadi which deserves attention of concerned scholars.

صوفیانہ سلاسل دی ابتداء حضرت خواجہ حسن بصری توں تھیدی ہے۔ ڈو جھی صدی ہجری وچ سندھ وچ خواجہ حسن بصری دے معتقدین موجود ہن۔ انہاں دا ذکر ”نفحات الانس“ اتے عربی دیاں بیاناں کتاباں وچوں ملدے جیہڑے وادی سندھ توں نقل مکانی کرتے سرزمین عرب تے مختلف علاقیاں وچ وچ وچ تے متوطن تھئے، انہاں دی زندگی وچ صوفیانہ طرز زندگی دا اثر واضح نظر آندے۔ انہاں حوالیاں توں پتہ چلدے جو پاکستان وچ ڈو جھی صدی وچ صوفیانہ تعلیم پُج چکی ہئی۔

پاکستان وچ باقاعدہ صوفیانہ تعلیم دا سلسلہ پنجویں صدی ہجری وچ حضرت داتا گنج بخش دی راہیں شروع تھیا۔ چھیویں صدی ہجری وچ حضرت غوث بہاء الدین زکریا ملتان وچ موجود ہن اتے ستویں صدی ہجری وچ

* لیکچرار شعبہ سرائیکی، بہاء الدین زکریا یونیورسٹی، ملتان۔

حضرت معین الدین چشتی لاہورتوں ملتان تھیں دے ہوئے اجیر شریف گئے اتے ایں علاقے وچ اپنے خلفاء دی ہک وڈی تعداد چھوڑ گئے۔ انہاں بزرگاں دی رواداری تے وسعت نظری، حسن اخلاق، خلوص تے محبت توں متاثر تھی تے لوکاں دی ہک وڈی تعداد مسلمان تھی۔ سہروردیہ سلسلے دا مرکز ملتان ہئی پر ایہہ سندھ، پنجاب (پاکستان) ہندوستان تے افغانستان تیں بچ گیا۔ ایویں ہی سلسلہ قادریہ دا مرکز اُچ شریف ہئی۔ جتھوں اے پنجاب سندھ اتے ڈوجھے علاقیاں وچ کھنڈیا۔ سلسلہ چشتیہ دا مرکز اجیر شریف ہئی جتھوں ایہہ دہلی، پاک پتن، مہار شریف (چشتیاں) تیں بچیا۔ انہاں صوفیاں نے ہر علاقے وچ خانقاہاں قائم کیتیاں جتھاں دین وحدیث، فقہ تے تصوف دی باقاعدہ تعلیم دتی ویندی ہئی۔ تصوف انہاں اداریاں وچوں مختلف سلاسل دی شکل وچ برصغیر پاک و ہند وچ کھنڈ گیا۔ (۱)

برصغیر پاک و ہند وچ سلسلہ چشتیہ دے بانی حضرت خواجہ معین الدین چشتی (اجیری (ح) ہن۔ حضرت خواجہ صاحب چشت (ایران) دے رہن والے ہن اتے ایں نسبت نال چشتی آکھویندن۔ آپ دارانج کردہ طریقہ تصوف وی چشتی مشہور تھیا۔ آپ چشت توں سلسلہ تبلیغ تے تصوف اجیر شریف آئے اتے ساری حیات ایتھاں قیام کیتا۔

برصغیر پاک و ہند وچ ایہہ سلسلہ آپ دے ذریعے رانج تھیا۔ آپ دے خلفائے تے مریدین دے راہیں مختلف علاقیاں وچ پھیل گیا۔ چشتیہ سلسلے دے دور جدید دامنڈھ دہلی توں شروع تھیا۔ اتے ول دکن، گجرات، پنجاب وچ بہوں کھنڈیا، پاکستان وچ حضرت شیخ فریدی الدین گنج شکر (ح) توں بعد خواجہ نور محمد مہار دی (ح) نے سلسلہ چشتیہ دی ترویج کیتے وڈیاں کوششاں کیتیاں۔ آپ دے خلفا نے پنجاب دے مختلف شہراں ملتان، تونسہ شریف، احمد پور، چاچڑاں شریف، کوٹ مٹھن تے جلال پور وغیرہ وچ دینی مدرسے قائم کیتے جہاں وچ دین اتے تصوف دی باقاعدہ تعلیم دتی ویندی ہئی (۲)

سرائیکی ادب وچ صوفیانہ شاعری دی ابتداء بابا فرید گنج شکر توں تھیںدی ہے۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق دے مطابق سرائیکی صوفیانہ شاعری دی ریت ”فرید (پاک پتن) توں فرید (کوٹ مٹھن) تیں“ ہے ایں سرائیکی وسیب دی صوفیانہ شاعری اتے سلسلہ چشتیہ دا متصوفانہ عمل کو لڑی وچ پروتے ہوئے ملدے ہن۔ پاکستان وچ تصوف دے بہوں سارے سلسلے ودھے تے پھلے۔ انہاں وچ بہوں گھٹ آنکھیاں بزرگ ہستیاں جیہڑے طریقت، ولایت اتے علم و فضل دا سرچشمہ ہون دے نال نال صاحب دیوان وی ہون، انہاں وچ بابا فرید گنج شکر، سلطان باہو، علی حیدر ملتانی، سچل سرمست، شاہ حسین، بلھے شاہ، حافظ جمال اللہ ملتانی، خواجہ غلام فخر الدین فخر جہاں، اتے خواجہ غلام فرید صاحب جمال صوفی ہون دے نال نال صاحب کمال شاعری وی ہن۔ انہاں صوفیانے کرام نے عام لوکاں دے نال

رابطہ رکھیا انہاں دی زبان سکھی اوندے وچ گالھ مہاڑ کیتی، اوں زمانے وچ فارسی تے عربی علمی تے ادبی زبانوں ہن۔ سرکاری زبان فارسی ہئی، مختلف خانقاہاں تے درسگاہاں وچ اسلام تے تصوف دی تعلیم ڈتی ویندی ہئی۔ کچھ بزرگاں نے عوامی زبان وچ شعر آکھ تے انہاں کوں دین اتے تصوف دا پیغام ڈتا۔ اتے کچھ صوفیانے شعر گوئی کیتے فارسی زبان کوں اختیار کیتا۔ اتجی ہک ہستی خواجہ غلام فخر الدین فخر جہاں ہن۔

خاندان کوریچہ خواجہ محمد عاقل (ح ۴) (ڈاڈا، خواجہ غلام فخر الدین، خواجہ غلام فرید الدین) اوہ بزرگوار ہستی ہن جنہاں نے شاہ فخر الدین فخر جہاں اتے خواجہ نور محمد مہاروی توں تعلیم حاصل کیتی اتے طریقت وچ اپنے مرید اتے خلیفہ تھئے۔ خاندان کوریچہ سلسلہ چشتیہ وچ خواجہ غلام فخر الدین فخر جہاں اوہ روحانی ہستی ہن جنہاں دانائاں پیر و مرشد شاہ فخر الدین فخر جہاں (ح ۵) دے غلام دے طور تے رکھیا گیا آپ خواجہ خدا بخش دے وڈے صاحبزادے اتے خواجہ غلام فرید چھوٹے صاحبزادے ہن۔ آپ علم دی تحصیل دے بعد درس ڈیون لگے اتے والد دی وفات دے بعد سجادہ نشین تھئے (ح ۶) بہوں سارے لوکاں نے آپ توں علمی تے روحانی فیض حاصل کیتا۔

پیدائش:

حضرت خواجہ غلام فخر الدین فخر جہاں دی ولادت باسعادت ۱۲۳۲ھ (۱۸۱۹ء) کوٹ مٹھن شریف (ح ۷) وچ تھئی،

خواجہ غلام فخر الدین دی عظمت:

خواجہ غلام فرید فریدن کہ اساڈے پیر شیخ اکبر، خواجہ بزرگ اتے بلند مقام ہن، نیز فرمایا کہ حضرت صاحب میاں خواجہ خدا بخش نے میرے شیخ دے متعلق فرمایا کہ دراصل مشائخ عظام اتے پیران طریقت دے سجدہ مشیت اُتے آپ (خواجہ غلام فخر الدین) متمکن ہن۔ نہ کہ اسان نہ کوئی ڈوجھا (ح ۴)

وصال:

آپ ۵ جمادی الاول ۱۲۸۸ھ کوں وصال کر گئے، وصال دے ویلے آپ دی عمر ۵۴ سال ہئی۔

شاعری:

خواجہ غلام فخر جہاں دا شمار اہل صفادے گروہ وچ تھیندے آپ دے کلام وچ عشق حقیقی اتے جذب و مستی دی کیفیت پائی ویندی ہے، اللہ اتے اوندے رسول دی حمد و نعت کوں صوفیانہ رنگ اتے حقائق و معارف کوں

تشبیہات اے استعارات دے نال ایس طرحاں ادا کیتے جو مجاز اُتے حقیقت دارنگ غالب نظر آندے اتے ایہو آپ دے کلام دی مقبولیت ہے۔ شروع وچ آپ نے آپنا کلام مخفی رکھیا، اتے شیخ اُحدی اصفہانی داسہارا گدا، آپنا تخلص خود ہی تجویز کیتا تاں جووی سنے شیخ اُحدی اصفہانی دا کلام سمجھے۔ ہک واری آپ نے توالاں کوں اپنی غزل لکھتے دُتی سماع دی محفل وچ جڈاں اے سنائی گئی تاں حاضرین اُتے جادو تھی گیا۔ قوال جڈاں ایس شعر تے پہنچے:

شعلہ عشقت چوں از آتش دل ماسوختہ

زد علم پیروں زدل کون و مکان راسوختہ

ایس محفل وچ اپنے مرشد اتے والد گرامی حضرت محبوب الہی اُتے وجد طاری تھی گیا، بعد وچ والد گرامی دے کچھن اُتے آکھیا ایہہ غزل کیندی ہئی؟ جواب دُتا، شیخ اُحدی اصفہانی دی معلوم تصیدی ہے آپ نے فرمایا، بے شک شیخ کامل دا کلام ہے

نادانستہ اُنہاں دی زبان توں حقیقت دا اظہار تھی گیا، حضرت فخرالاولیا توں شیخ کامل کون ہئی؟ (۵)

سلسلہ چشتیہ کوریجہ وچ صوفیانہ شاعری دا منبع اتے مینار خواجہ غلام فرید کوں تصور کیتا ویندے کیوں جو انہاں دی شاعری دی زبان علاقائی (سرائیکی) ہے۔ جڈاں کوریجہ خاندان وچ سلسلہ فقر و طریقت وچ پہلا نام خواجہ غلام فخر الدین فخر جہاں دا ہے۔ آپ فارسی زبان دے وڈے شاعر ہن اتے ”اُحدی“ تخلص کریندے ہن۔ آپ حالت جذب وچ شعر آہدے ہن جہاں کوں حاضرین نقل کر گھندے ہن۔ فارسی وچ آپ دا مکمل دیوان ہے جیہڑا شائع تھی چکے۔

خواجہ غلام فخر الدین، خواجہ غلام فرید دے وڈے بھائی اتے مرشد ہن، خواجہ غلام فرید نے طریقت تے سلوک دے منازل اپنے مرشد دے زیر سایہ طے کیتے ”دیوان فرید“ دیاں بیشمار کافیاں وچ ”خواجہ غلام فخر الدین“ دا ذکر ملدا ہے۔

فخر	جہاں	قبول	کیتو سے
واقف	کل	اسرار	تھیو سے
ہر	جا	جمال	ڈٹھو سے
مخفی	راز	تھئے	اظہار

دیوان اوحدی (سرائیکی ترجمہ) دا اشاریہ

نام کتاب:	دیوان اوحدی	شاعر: خواجہ غلام فخر الدین فخر جہاں
زبان:	فارسی	سن تصنیف: ۱۸۸۳ء
صنف:	غزلیات، رباعیات	مترجم سرائیکی: حافظ قادر بخش میتلا
سن کتابت:	۱۴۲۲ھ	تعداد: ۳۰۰ غزلیات
کل صفحات:	۴۰۰	نسخہ قلمی: عکسی نقل

مسودے دی اہمیت ایہہ ہے کہ مترجم نے قلم نال خوشخط فارسی غزل دا شعر درج کیتے اتے ذیل ایچ سرائیکی نثری ترجمہ کیتے، ترجمہ دے نال نال حوالیاں دے طور تے فارسی اتے سرائیکی دے نامور صوفیا کرام دے اشعار درج کیتے، دیوان اوحدی داسن تصنیف ۱۸۸۳ء ہے۔ ایں ویلے ایکوں ۱۲۲ سال تھی چکے ہن۔ دیوان اوحدی سرائیکی ترجمہ دی عکسی نقل دا مکمل مسودہ راقم الحروف دی لائبریری وچ وی موجود ہے۔ ترجمہ رواں، خوشخط اتے صاف صاف ہے۔ مسودے دے آخر وچ مترجم دے دستخط موجود ہن، ایں دیوان وچ تصوف، طریقت اتے علم و عرفان دے اسرار و رموز موجود ہن۔ اے ترجمہ صوفیانہ شاعری دی ریت تے روایت کوں سرائیکی زبان وچ سمجھن دا نہ صرف موقع فراہم کریندے بلکہ سرائیکی دانشوراں کیلئے تحقیق دے کئی سوال پیدا کریندے۔

حواشی

ح-۱۔ خواجہ معین الدین چشتی مسلمانان ہند دے روحانی مقتدر بمقام بختان یا سیستان وچ ۵۲۷ھ بمطابق ۱۱۲۹ء وچ پیدا تھئے اتے بگم سرور دوعالم ﷺ اجیر شریف آئے جتھاں ۱۰۵ سال دی عمر وچ ۶۳۲ھ بمطابق ۱۲۵۴ء وصال کوں پاتا۔

(ہندوستان پاکستان کے مشاہیر و صوفیا کا مستند ترین تذکرہ، اخبار الاخبار، (اردو) شیخ عبدالحق محدث دہلوی، دارالاشاعت کراچی۔ ۱۹۶۸ء، ص ۵۱)

ح-۲۔ شیخ فرید الدین گنج شکر سکھاں وچ بابا فرید تے مسلماناں وچ شیخ دے ناں نال جانے و بندے ہن، آپ ۵۸۴ھ / ۱۱۸۸ء کوں کوٹھے وال ملتان وچ پیدا تھئے۔ سلسلہ چشتیہ وچ خواجہ بختیار کاکی دے بیعت ہوئے اپنے پیر و مرشد دے حکم نال اجودھن (پاکپتن شریف) تشریف گھن آئے۔ اتے اتھاں تبلیغ تے تصوف دا سلسلہ جاری رکھیا۔ آپ سرائیکی زبان دے پہلے صوفی شاعر ہن۔

(زندگی نامہ، بابا فرید الدین گنج شکر، سید فضل حیدر، دوست پبلی کیشنز، اسلام آباد، ۲۰۰۲ء، ص ۴۲-۴۱)

ح-۳۔ (i)۔ خواجہ محمد مہاروی کھرل پنوار راجپوت خاندان دے عظیم سپوت ہن، آپ دی ولادت باسعادت ۱۲ / رمضان المبارک ۱۱۴۲ھ بمطابق ۱۲ / اپریل ۱۳۷۰ء کو مہار شریف بستی چونالہ مہار شریف دے جانب مشرق تر اے کوں دے فاصلے تے ہے (تحصیل چشتیاں ضلع بہاولنگر)۔

(تاج العارفین، تالیف پیر محمد اجمل، مرکز تعلیمات فریدیہ، چشتیاں شریف ۱۹۹۱ء، ص ۱۶۱)

(ii)۔ حضرت خواجہ نور محمد مہاروی داناں والدین نے بابل یا بہیل رکھیا ہئی پر آپ دے مرشد بزرگوار حضرت مولانا فخر الدین محبت نبی دہلوی نے نور محمد آکھیا ہئی، خوش اعتقاد مریدا تے متوسلین حضرت کوں قبلہ عالم آکھ تے سڈندے ہن۔

(تذکرہ صوفیائے پنجاب، اعجاز الحق قدسی، سلیمان اکیڈمی، کراچی، ۱۹۶۲ء، ص ۶۱۲)

(بہاولپور کے تین ہم عصر اولیاء، مرتبہ مولانا عزیز الرحمن، مولانا حفیظ الرحمن بہاولپوری، اُردو اکیڈمی، بہاولپور ۱۹۹۰ء، ص ۱۹-۱۵)

ح-۴۔ خواجہ محمد عاقل دے بزرگوار داناں مخدوم قاضی محمد شریف ہئی آپ دی ولادت باسعادت ۱۱۵۱ھ کوں کوٹ مٹھن شریف تھئی۔ آپ نے شاہ فخر اتے خواجہ نور محمد مہاروی توں علوم دی تحصیل کیتی۔ شاہ فخر توں آپ نے شرح عبدالحق اتے سواہ السبیل پڑھی تے خواجہ نور محمد مہاروی توں حدیث دی سند حاصل کیتی۔

ج ۵۔ شاہ فخر الدین والقب محب نبی اے آپ دے والدناں شاہ نظام الدین بنی جیہڑے اورنگ آباد دکن دے رہن والے بن۔ شاہ فخر الدین کی ولادت باسعادت ۱۱۲۶ھ بمطابق ۱۷۱۷ء وچ اورنگ آباد وچ تھئی۔

(تذکرہ صوفیا پنجاب، اعجاز الحق قدوسی، سلمان اکیڈمی کراچی، ۱۹۶۲ء، ص ۶۷۹)

ج ۶۔ خواجہ غلام فخر الدین فخر جہاں دے بزرگوار داناں مخدوم قاضی محمد شریف بنی۔ مخدوم محمد شریف دے ڈاڈے داناں مخدوم نور محمد بنی۔ شاہ جہاں بادشاہ نے مخدوم نور محمد کو ۵۰۰۰ گھہ زمین بطور مدد معاش ۱۲۴۲ھ بمطابق ۱۷۳۱ء منگلوٹ صوبہ ملتان وچ عطا کیتی۔ بعد وچ مخدوم محمد شریف نے اپنے بک بلوچ مرید رئیس مٹھن خان بلوچ دی خواہش اتے درخواست تے کوٹ مٹھن سکونت اختیار کیتی۔

(تذکرہ صوفیا پنجاب، اعجاز الحق قدوسی، سلمان اکیڈمی کراچی، ۱۹۶۲ء، ص ۶۱۱)

ج ۷۔ حضرت خواجہ خدا بخش دا وصال ۱۲۶۹ھ ہے۔ خواجہ غلام فخر الدین فخر جہاں ۳۵ سال دی عمر وچ سجادہ نشین تھے۔

(خواجہ فرید اوران کا خاندان، خواجہ طاہر محمود کوریجہ، الفیصل ناشران کتب لاہور، سن ۲۰۶: ۲۰۷)

ج ۸۔ (i) خواجہ طاہر محمود کوریجہ، ”خواجہ فرید اوران کا خاندان“ وچ لکھدے بن ”خواجہ فخر جہاں داکمل کلام کتھیں دستیاب نہیں تھی سکيا۔ کچھ غزلاں محافل سماع توں مل سکن۔

لیکن خواجہ فخر جہاں داکمل کلام ”دیوان اوحدی“ فارسی مطبوعہ صورت وچ موجود ہے۔ ایکوں مولوی خیر محمد تاجران کتب و ناشران کتب بوہڑ دروازہ ملتان نے شائع کیتے دیوان دی عکسی نقل شعبہ سرائیکی دی لائبریری وچ موجود ہے۔

(خواجہ فرید اوران کا خاندان، خواجہ طاہر محمود کوریجہ، الفیصل ناشران کتب لاہور، سن ۲۱۹)

(ii)۔ شعبہ فارسی اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور ایم فل دی ریسرچ سکالرنے ”دیوان اوحدی فارسی“ مرتب کیتے، ایہہ شعبہ فارسی دی لائبریری وچ موجود ہے۔

حوالہ جات

- ۱۔ اخبارالالاخيار (أردو) شیخ عبدالحق محدث دہلوی، دارالاشاعت، کراچی، ۱۹۶۸ء طبع اول ص: ۵۰)
- ۲۔ پاکستان میں صوفیانہ تحریکیں، ڈاکٹر عبد المجید سندھی مین، سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور، ۲۰۰۰ء، ص: ۲۵-۲۷
- ۳۔ پاکستان میں صوفیانہ تحریکیں، ڈاکٹر عبد المجید سندھی مین، مذکور، ص ۲۷۲ (فصل ششم)
- ۴۔ مقامیں المجالس، تحقیق و ترجمہ: کیپٹن واحد بخش سیال، حضرت مولانا غلام فخر الدین، (باب اول) اسلامک بک فاؤنڈیشن لاہور، ۱۹۷۹ء، ص ۷۲
- ۵۔ مقامیں المجالس، تحقیق و ترجمہ: کیپٹن واحد بخش سیال، مذکور، ص ۲۶۷، باب نہم، مقبوس: ۹
- ۶۔ مقامیں المجالس، تحقیق و ترجمہ: کیپٹن واحد بخش سیال، مذکور، باب اول، ص ۷۳
- ۷۔ خواجہ فرید اور ان کا خاندان، خواجہ طاہر محمود کوریجہ، الفیصل ناشران کتب لاہور، سن: ۲۱۹

ہر آغاز دیوانِ اوحدی

(۱۱)

حرف ۳۳۳

بسم اللہ الرحمن الرحیم
 شروع اللہ یائے دے ناں نال جہڑا مہربان دے رحم کن والد اے
 عجب شعور حسن تو در اقاۃ است در دل با
 کہ پیش روئے تو رقص اندر چوں پیروانہ لبیل با
 دلین و چسبیں دے حسن و جمال دایمجا چہا ہے جو چہا ہے اڈھوئے
 تھی تے شل پروانے دے خدے دین - دور میری وچ پھر نہ دے
 جتھ ناچ فغاویہ نچاں - جیں جیں چہرہ خوب دٹھا جان بھیلی
 تے رکھتے بھج بیا -

حسن یوسف یہ کٹیں مہر میں انگشت زناں
 سرکٹاتے میں تیرے نام پر مردانِ طرب
 بیجا بان تماشا کن کہ در اندھ جانازاں - بعد بیان رسوائی سربازری رقص
 بیا اے ساتھی جلالان یا کہ از شوق جمال تو
 ہمہ شیب تا سحر چوں شمع جیسے سوزنر محفل
 اے محبوبا تیرے دیکھن دے شوق وچ باری رات دیوے و رنگیں جلا رہیاں
 دگر و مہل چوں شہود نر و مک - آتش شوق تیز تر ارد - خواہ میں زمین
 وچ دلڑی در داندہ بھوی - پی رومی دانگے چنرگ زری -
 نیت سڑم تہی دوکھ دوکھ دیاں -

(عکس نقل)

پہلا صفحہ: ”دیوان اوحدی“ فارسی داسرائیکی ترجمہ

